

OYUN KİŞİLERİNİN YAŞAMI

Ülker KÖKSAL

Oyun kişilerinin yaşamı, gerçek yaşama dayanan, ona benzeyen ancak farklı bir yaşamdır. Nedenleri, sonuçları, belki daha anlamlı, raslantıdan daha uzak, daha tutarlı bir yaşam... İki saate sığan, çoğunlukla üç duvarlı bir sahne ile sınırlı, çok kısa ve yoğun bir yaşam... Ancak o sahneye bazen bütün bir dünya sığar, o sahne bazen dünyanın çeşitli ülkelerine taşınır. Bazen de zamanı yenerek yeni yorumlar, yeni oyuncularla sürekli yenilenecek ölümsüzleşen oyun kişileri çıkar ortaya. Oyun kişileri oyunun yazılmasından önce, yazılması sırasında ve yazılmasından sonra sahnede ve seyircilerin arasında da yaşayan varlıklardır. Bu yazı çerçevesi içerisinde oyun kişilerinin yaşamlarını yazar deneyimine dayandırarak incelemeye çalışacağım.

Oyun Kişilerinin Oyunun Yazılmasından Önceki Yaşamları

İlk bakışta yadırgatıcı gelse bile oyun kişileri oyunun yazılmasından hatta tasarlanmasından çok önce yaşamaya başlarlar bir yazar için. Oyun kişilerinin yaşamı belki de oyun yazarının yaşamla bilinçli ilişkiye girmesi ile başlar. Oyun yazarının içinde bulunduğu dünya, toplum, aile ilişkileri ve koşulları bir yandan yazarı oluştururken öte yandan gözlem, izlenim, yorumları ile yazar gelecekteki oyun kişileri ile tanışmış olur. Yazarın içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel ortam hem yazarı biçimlendirir hem de bu ortamı değiştirmesi için yazarı yönlendirir. Yazar hem bir çemberin içinde yaşar hem de bu çembere kırmak ister. Oyun yazarı içinde bulunduğu tarih ve coğrafya ile barışık değildir, insanların içinde yaşadığı ortamı değiştirmek ister, insanlığın durumundan sorumlu sayar kendini. Bu nedenle çağının ve çağının insanının sorunlarını oyunlarına taşıma eğilimindedir. Yazar bunu hem bilinçle hem de içgüdüsel olarak yapar. Bu nedenle yazarın çocukluğunda tanıdığı bir kişi, çevresindeki insanlar, onu etkileyen durumlar, çatışmalar,

duygu ve düşünceler oyun yazacağı zaman yaşamdan kağıda bir yolculuk gerçekleştirirler. Denilebilir ki oyun yazarı yalnızca yaşamakla pek çok oyun kişisi adaylarıyla ilişki içindedir. Bu adaylardan hangisinin, ne zaman, nasıl bir değişiklikte oyunda yer alacağı yazar tarafından da bilinmez. Ancak onlar vardır, beklerler, önce satırlarda yaşamak için sonra da sahneye taşınmak için yolculuk zamanını kollarlar.

Oyun Kişilerinin Oyunun Yazılması Sırasındaki Yaşamları

Oyun yazarı bir insandan, bir durumdan, bir çatışmadan, bir olaydan, bir toplumsal değişmeden, bir düşünceden yola çıkarak oyun yazmaya yönelebilir. Hareket noktası ne olursa olsun yazar oyun yazmaya koyulduğunda insan arayışı içine girer. Bu arayış ister tanıdığı bir insan isterse yaratmak istediği bir insan olsun yazar için her zaman söz konusudur. Yazar ister gerçek yaşamdaki bir insandan yola çıksın, isterse tümüyle kendi yaratacağı bir insanı ele alsın oyun kişisinin tiyatrosal yaşamı başlamış demektir. Gerçek yaşamdaki insan ne denli ilginç bir karakter yapısına sahip olursa olsun aynı nitelik, koşul ve özellikte tiyatro oyununda yer alamaz. Gerçek yaşamdaki kişinin bir oyun kişisine dönüşmesi için yazarın yaşam ve sahne arasındaki farklılık nedeniyle hem insanla hem kendisi ile hem de oyun kişisi ile sürekli bir etkileşim içinde olması gerekir. Yaşamdaki kişi, yazar ve oyun kişisi arasındaki çatışma, birbirini oluşturma, birbirini değiştirme süreci oldukça karmaşık bir süreçtir. İmgeler, olaylar ayrıntılar, giysiler, renkler, eşyalar, sözcükler, duygu ve düşünceler, durumlar, çatışmalar, sürekli değişerek, birbirini etkileyerek bir karmaşa oluştururlar. İçice ve sürekli değişkenlik gösteren bu karmaşadan yazarın oyun kişilerini nasıl çıkarıp yaşama soktuğu pek kolay açıklanamayan bir çalışmadır. Yazarın aklının ve içgüdülerinin birlikte çabası ile bu karmaşa bir düzene dönüşür. Yazar bu aşamada hem seyirci hem yönetmen, hem oyuncu hem de yazar olarak duymak, düşünmek, seçmek, karara varmak zorundadır. Yazarın yaratma dönemi olan bu çalışmalarını daha iyi açıklayabilmek için yazarın seyirci, oyun kişisi ve oyuncuyla olan etkileşim ve ilişkilerini ele almak kolaylık sağlayabilir. Hemen belirtmek gerekir ki böyle bir ayırım yalnızca soruna açıklık getirebilmek için yarar sağlayabilir. Yaratma süreci içindeki yazar açısından bu ayırım ne bir sıralama ne de zamanlama kolaylığı sağlar. Yazar için bu karmaşa oyunun yazılması sırasında her aşamada söz konusudur.

Yazar Seyirci İlişkisi İçinde Oyun Kişisi

Seyirci sahnedeki insanları, onların yaşamlarını tüm ayrıntıları ile yakalamaya çalışarak bir yandan oyunu izler öte yandan da sahnedeki yaşama katılır, sahnede yaşar. Yazar oyununu tek başına yazar görünse de aslında bir kalabalıkla birlikte yazar. Oyun yazarı seyircilerin toplumsal ve bireysel farklılıklarının bilincindedir, seyirci için yazdığını bilir ve yazarken daha işin başında seyirciyle birliktedir. Oyun kişileri bu izleyicilerden biridir, birkaçıdır en güzeli de hepsidir belki. Bu nedenle oyun kişinin oluşumunda daha işin en başında oyun yazarı seyirciyle iletişim içindedir. Seyirci için yazdığını bildiği için yazar yaşamı tiyatroya aktarırken, yaşamdaki ya da kafasındaki kişiyi oyun kişisine dönüştürken yalnız olmadığını bilir, seyirci hatta oyuncuyla birlikte yazar ve yazmayı sürdürür. Burada seyirci için yazmanın seyirciye göre yazmaktan farklı olduğunu hemen belirtmekte yarar vardır. Yazarın seyirci ile etkileşiminde öncülüğün yazara ait olduğunu belirtmek, seyirciyi farklı bir yere getirmek çabası içinde olan yazarın bu etkileşimde daha etkin bir konumda bulunduğunu söylemek gerekir.

Yazar Oyun Kişisi İlişkileri

Yazarın ilginç bulduğu, kendisi ile iletişim kurduğu, yakından tanıdığı, oyunun önermesi için yararlı bulduğu, oyundaki olaylar, çatışmalar için gerekli gördüğü insanı bulması (yaşamda ya da kafasında) yeterli değildir. Oyun kişinin yazarın sayfalarında yaşam bulması, canlanması, yaşamını sürdürebilmesi tiyatrosal bir yaşamla olabilir ancak. Oyun kişisi ancak sahnede, sahne koşulları içinde ve oyuncularla yaşayacaktır.

Oyun kişisini yaratabilmek için insanı tanımak gerekir kuşkusuz. Bir insan; tüm boyutları ile yeni *fiziksel özellikleri* (yaş, cinsiyet, bedensel özellikler, görünüş, kalıtım özellikleri, bedensel yetenek ve eksiklikleri vb.) *psikolojik özellikleri* (sevgileri, korkuları, özlemleri, tutkuları, aktöre ölçüleri, coşkuları, tepkisel davranışları, düşleri, düş kırıklıkları vb.) *toplumsal özellikleri* (sınıfı, uğraşı, geçim durumu, eğitim ve kültür düzeyi, ev ve aile yaşamı, dinsel inançları, toplumsal çevresi vb.) tanınabilir. Oyun yazarı, oyun kişisini tüm bu boyutları ile tanımak zorundadır. Bu özelliklerin hepsinin oyun metninde yer alması gerekmeyecektir. Ancak yazar oyun kişinin tüm bu özelliklerini bilmek durumundadır. Bu kişinin oyun kişisi olabilmesi

için de bir süre yazarla birlikte yaşaması gerekecektir. Daha açık bir deyişle oyun kişisi yaşam gerçeklerinden tiyatro gerçeklerine geçebilmelidir. Yaşamdan sahneye, yaşam koşullarından sahne koşullarına geçiş hem yazar hem de oyun kişisi olarak kolay olmaz. Bu aşamada yaşam ile tiyatro arasındaki benzerlik ve farklılıkları göz önünde tutarak yazarın seçim yapması, yaşamı sahne ölçülerinde yoğunlaştırması gerekecektir. Oyun kişinin sahnedeki yaşam koşullarını sağlamak için yazar bazı sorun ve sınırlamaları bilmek ve çözümlenmek zorundadır.

Yaşam ve sahne koşulları; zaman, yer ve sonuç açısından çok farklıdır. Doğal yaşam uzundur, oyun kişinin ömrü iki saatlik bir süre ile sınırlıdır. Yaşam doğal olarak çocukluk, ergenlik, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve ölüm çizgisinde gelişir. Ne oyun süresi ne de sahne bu gelişimi gerçek anlamda verebilir. Tiyatro şimdinin, olmakta olanın, şu anda yaşananın sanatıdır. Hem zaman hem de yer sınırlaması vardır tiyatrodaki. Yaşamdaki son ile tiyatrodaki son farklıdır. Yaşamdaki son bitmiştir, tiyatrodaki son ise bir sürekliliktir, sanki sondur.

Zaman ve yerdeki bu sınırlar, oyun yazarının oyun kişisini tüm boyutları ile verebilmesini zorlaştırmaktadır. İnsanın özünü yakalama, insanı en anlamlı bir anda ortaya çıkarma, insanın en kısa, en öz ve vurucu biçimde tanıtılmasını sağlamak gerekir tiyatrodaki. Oyun kişinin anlamlı, inandırıcı bir yaşam sürmesi gerekir sahnede. Oyun kişisi anlatımla değil, eylemle, içinde bulunduğu durum ve çatışma ile yaşanacak olaylarla yaşar sahnede. Oyun kişisi bir amaca doğru ilerler, oyunun sonunda da bu amaç ya gerçekleşir ya da gerçekleşmez. Bu amaç, yazarın oyun yazma nedeni, yazarın önermesi, söylemek istediği izlekle ilgilidir. Oyunun sonunda ortaya çıkacak bu izlek oyunun ilk satırlarından başlayarak yazara yön verecektir, vermelidir. Bu izlek oyun kişinin de benimseyeceği, oyun kişinin de inandığı bir izlek olmalıdır. Oyun kişisi yazarın söylemek istediğine inanmazsa, oyunun sonunu benimsemezse oyun sahne yaşamının gerçekliğinden inandırıcılığın yoksun olur, böyle bir ortamda yaşamak istemeyen oyun kişisi sahnede de yaşayamaz, seyirci de sahnedeki yaşamı yaşayamaz, o yaşama katılamaz.

Oyun kişisini oyun süresinin gerektirdiği bir zaman ve sahne olanaklarının sınırları içinde derinleme yaşatabilmenin yolu tiyatro sanatının gereklerinin başarısına bağlıdır. Yani oyun kişisini bir

durum, bir çatışma, bir değişim, bir karar verme, bir eyleme girişme anı gibi bir anda yakalamak, böylece oyun kişinin iki saat içinde yıllarca yaşamasını sağlamak... Oyun kişinin yaşamındaki pek çok yaşam alanlarını da dar sahne dekorları içine sığdırabilmek...

Oyun kişinin sözleri ile eyleminin birbirini tamamlayan birbirini açıklayan bir denge içinde gelişmesi, bu dengede sahnedeki her anın birbirine bağlı bir iççelik ve akışkanlık içinde geçmesi sahnedeki yaşamın inandırıcılığı için gereklidir. Sahnede olanlar, yaşananlar kopuk kopuk birbiri ile ilgisiz, bütünlükten yoksun olursa oyun kişinin yaşamı da altüst olacaktır. Burada da yine tiyatro sanatının gerekleri yazarın yardımcısı olmaktadır. Sözler ve eylemler sahneye yoğunlaştırılarak taşınmak zorundadırlar.

İnsanın oyun kişisi olarak yaşaması için sahne koşullarının, tiyatrosal yaşam ortamının sağlanması gerekir. Yazarın tiyatroya özgü dili, şiiri, anlatım biçimini bulmasıyla yazar oyun kişileri. Bunu yapabilmesi için yazarın oyun kişinin diline, şiirine, anlatım biçimine inanması, kendini oyun kişisi içinde görmesi, ya da oyun kişisine yer açması, hatta oyun kişisi karşısında kendini silmesi gerekebilir.

Yazar ve Oyun Kişisi Çatışması

Yazarın oyun yazma aşamasında karşısına çıkan bir sorunu da oyun kişinin yazarın istemine karşı çıkması, başına buyruk bir yaşam seçmesidir. Yazarın kendisine verdiği kişilik özelliklerine isyan eden oyun kişisi, yazarın kendisi için seçtiği yolu bırakıp başka bir yol bulur. Yaşamını yazarın istediği yönde değil başka bir yönde sürdürmeye kalkar. Yazar ne kadar uğraşsa oyun kişisini engelleyemez çoğu kez. Yazarın seçtiği çatışmayı benimsemez, yazarın sergilediği olayları yaşamak istemez, yazarın saptadığı durumun dışına çıkar oyun kişisi. Kendi yaşamını yaşamak ister. Yazarın kendisi için ön gördüğü yazgıyı kabul etmez, kendi yazgısını kendisi çizer.

Böyle bir durumla karşılaşan yazar direnir, oyununu değiştirmek istemez, oyun kişisini zorlar. Önce yazarı zor durumda bırakan bu direniş, daha sonra yazarın, oyun kişisi ile bir uzlaşma, bir iş birliği yapması ile sonuçlanabilir. Bu oyun kişinin özgürlüğünün yazarca kabul edilmesi demektir ki oyunun başarısını çoğu kez olumlu etkileyen bir gelişmeye neden olabilir. Oyun kişinin bağımsızlık kazanması oyunun sağlığı açısından yarar sağlayabilir. Oyun kişinin is-

temine direncine boyun eğmesi kanımca yazar için bir yenilgi değil tam tersine bir başarıdır ve oyun kişinin sağlamlığının, inandırıcılığının bir göstergesi sayılabilir. Oyun yazarı oyun kişinin bu direncine teşekkür borçludur, çünkü oyun kişisi bir dirilik kazanmış demektir. Ne yazık ki yazar kendisine kafa tutan oyun kişisi ile pek sık karşılaşmaz.

Yazarla oyun kişisi arasındaki bu çatışmaya kendi deneyimlerimden bazı örnekler vermek isterim. *Bir Garip Oyun* adlı oyunumdaki oyun kişilerinden biri olan Nihal'i bağınaz, acımasız, katı, sevgisiz bir insan olarak düşünmüştüm. Yazma sırasında birden Nihal'in bana direndiğini farkettim. Nihal ısrarla bana içinde gizli kalmış insancıl, hüznü, sevecen, hoşgörülü taraflarını sergiliyordu. Uzun süre direndiğimi anımsıyorum. Sonra giderek kendi kişiliğini bana benimseten Nihal'i sevmeye başladım. Ona acıdım, ondan yana oldum, Nihal'in oyunu değiştirmesine razı oldum. Sanıyorum oyunun başarısını olumlu etkiledi bu değişim. Çünkü beni şematik olma tehlikesinden kurtardığı gibi oyun kişisine de daha insancıl daha sıcak daha inandırıcı bir boyut kazandırdı.

Bir başka örneği *Sacide* adlı oyunumdan vereceğim. *Sacide*'yi oldukça sığ, basit, başkalarının düşüncelerini değer yargılarını benimseyen, kendisi düşünmeyen bir kız olarak tasarlamışım. Bu nedenle kalıplaşmış tümcelerle konuşan, sözcükleri sınırlı, yavan bir konuşma tarzını yakıştırmışım *Sacide*'ye. Oysa yazarken *Sacide* kendine özgü bir şiir buldu. Derin hüznü ve yalnızlığından sızan bir yaşam görüşü benimsedi. İnsan sevgisi ve hoşgörüsünün getirdiği kendine özgü bir düşünce sistemi geliştirdi. Bu değişmeyi hiç yadırgamadım. *Sacide* ile birlikteliğimiz ikimizi de değiştirmişti.

Yazar Oyun Kişisi İşbirliği

Çoğu kez yazarla oyun kişisi arasında çatışmadan uzak bir yardımlaşma gerçekleşebilir. Yazar oyun kişisine yeterli özgürlüğü tanırsa, oyun kişisi de yazara bazı olanaklar sunabiliyor. Bu olanaklar bazen bir eşya, bir giysi, bazen bir olay olabiliyor. Yine *Sacide* den bir örnekle bu konuyu burada tamamlamak istiyorum. *Sacide* bir gün bir sallanan koltuk istedi benden. Neden istediğini de pek açıklamadı. Belki özendiği evlerden birinde görmüştü böyle bir koltuğu. Belki doğumundan hemen sonra ölmüş olan annesinin kucağında sallanma özleminin sonucuydu bu istek. Belki de yaşanmamış

çocukluğunun gizli bir isteği. Sacide'ye bir sallanan koltuk aldım. Benim için bu koltuk Sacide'nin sallantılı yaşamının bir simgesi oldu. Bazı eleştirmenler ise Sacide'nin sallanan koltuğunu, kadının toplum içindeki sallantıda kalan haklarının bir simgesi olarak değerlendirdiler. Sacide'yi oynayan sanatçı Jale Birsal ise Sacide'nin gülme ile ağlama arasındaki yaşamının somut tablosunu çizdi sallanan koltukla. Sacide iyi ki böyle bir sallanan koltuk istemişti.

Oyun Kişisi Oyuncu İlişkisi, Yönetmen ve Yazar

Yazar oyun kişisinin tek yaratıcısı değildir. Hele oynanmamış bir metin söz konusu ise oyun kişisi henüz yaşamaya başlamamış demektir. Sahnede yaşama şansı olmayan oyun kişileri dosyalarda sonsuz uykulara dalarlar ve zaman içinde unutulur giderler çoğu kez. Oyunun sahnelenmesi ile doğacaktır oyun kişisi. Oyunun sahnelenmesi sırasında yazarla oyuncu arasında yazar ölmüş bile olsa sıkı bir ilişki vardır. Benzer bir ilişki yönetmen ve yazar arasında da vardır. Yazarın oyun metnine yansımış ve yansımamış yorumu ile yönetmenin ve oyuncunun yorumları arasında her zaman fark olacaktır. Bazen bu farklar küçüktür, yazarın yorumu ile yönetmenin ve oyuncunun yorumu büyük ölçüde uyum gösterir. Bazen de bu farklılıklar büyür ve çatışmalara, anlaşmazlıklara yol açar. Oyunun başarısı üzerindeki olumlu olumsuz etkilerini bir yana bırakarak bu çatışmaların nedenleri üzerinde durmakta yarar vardır. Yönetmen, oyuncu ve yazar birbirlerinden farklı ortamlardan gelmekte, farklı nitelik ve özelliklere sahiptirler. Yaşantıları, gözlemleri, deneyimleri, dünya görüşleri farklıdır. Bu nedenle bir oyunun sahnelenmesinde en çok şaşırın yazar olur. Onun kişileri değildir sahnede ki kişiler. Yazar yadırgar bu yorumu. Ancak benimser de. Oyun kişileri yeni bir değişim yaşamaktadırlar. Bu kez oyun kişileri ile oyuncular arasında karmaşık bir etkileşim söz konusudur. Yeni bir birleşim sonucu oyun kişileri bir kez daha farklı bir yaşam içine girmişlerdir. Bu yeni birleşimde, yazar, yönetmen, oyuncu, oyun kişisi hepsi yaratıya katılma olanağı bulmuşlardır. Oyuncunun oyun kişisini benimsemesi, sevmesi, onunla yaşamını birleştirmesi sonucu sahnede ki oyun kişisi daha da zenginleşir. Kağıt üzerinden sahneye adım atarken oyun kişisi artık somut bir gerçeklik, bedensel bir yapı, insansal bir görüntü kazanmıştır. Yönetmenin ve oyuncunun kişiliklerinden belli etkilerle bir kez daha değişmiştir oyun kişisi. Ancak bu son değişiklik onun soluk alan, canlı bir insan görünümüyle ortaya çıkması demektir

ki artık tiyatrosal bir yaşamdır söz konusu olan Burada hemen oyun yazarı ile oyuncu arasındaki bir çelişkiyi vurgulamak yerinde olacaktır. Yazar için oyun kişisi araçtır. Oyunun amacını gerçekleştirecek bir araç. Oysa oyuncu için oyun kişisi kendisi ile özdeşleştirdiği bir amaçtır. Bu amaç için oyuncu tüm yeteneğini, hünerini, olanaklarını kullanmak sergilemek ister. Oyun kişisini yorumlarken yazarın ve oyuncunun kaygıları oldukça farklıdır. Bu noktada yazarla oyuncu arasındaki uyumu yönetmen sağlayacaktır.

Bir oyunun farklı oyuncular tarafından oynanmasında yazarın oyun kişisi farklı yorumlarla farklı kişiler olacaktır. Aynı sözler aynı oyun kişisi, oyuncunun değişmesi ile farklı bir kişilik olabilecektir. Bu kişilik değişmesi çok kere küçük ayrıntularla kendini gösterebileceği gibi karakterin ana çizgilerle değişmesi ile de olabilir. Bunun da yine oyunlarımdan seçtiğim bir örnekle açıklamak isterim. *Besleme* adlı oyunumdaki besleme çeşitli oyuncular tarafından oynandığında farklı kişiliklerle sahne yaşamını sürdürüler. Bir yorumda ezik, iyice yenik, yumuşak, boyun eğen bir Sultan vardı. Bir diğer yorumda ise aynı sözlerle Sultan adeta dikbaşlı, kindar, öfkeli, içinde bir nefret büyütebilen, alaycı bir kişilik oldu.

Yine *Uzaklar* adlı oyundaki Murat bir yorumda romantik, düş sever, duygusal tarafı ağır basan bir kişilik kazandı. Bir diğer yorumda, gerçekçi, feylezof, biraz da umursamaz bir kişilikle yaşadı sahnede.

Oyun Kişisinin Oyunun Sahnelenmesinde Sonraki Yaşamı

Oyun kişisi oyunun sahnelenmesinden sonra yazardan tümüyle ayrılmıştır artık. Bu aşamada yazarın oyun kişisi ile tek ilişkisi bir seyirci olarak oyunu izlemekten öteye gidemez. Oyun kişisi bu kez seyirciyle ortak bir yaşama katılır. Seyircinin olumlu ya da olumsuz ilgisi, tepkisi, beğenisi, oyuna katılımı, gülmesi, alkışları ile oyun kişisi az da olsa bir değişime uğrar. Oyuncu deyimi ile oyunun oturması demek olan bu değişim çoğu kez doğaldır, oyunun sahnede seyirci ile birlikte oluşturulmasının sonucudur. Bazen de oyunun yanlışlara sürüklenmesine de neden olur bu son yaşam. Yine de söz konusu olan oyun kişilerinin kalabalıkla bir arada yaşamaya alışmasıdır.

Çoğunlukla oyun kişisinin yaşamı oyun bitince sona erer. Yeniden yaşam bulabilmesi için yeniden sahnelenmesi gerekir. Yeniden

sahnelenme hiç olmayabilir de. Ancak yeniden sahnelenme yeni yorumlara yol açar, bu da oyun kişinin yeni bir yaşama başlaması demektir. Oyunun sona ermesi ile oyun kişisi bir süre seyircilerin anısında yaşamını sürdürebilir. Sonra yeni bir sahnelenmeye kadar unutulur. Bazı oyun kişileri çok uzun ömürlü olabilir. İçlerinde pek azı ölümsüzlüğe kavuşur. Her yazarın umudu uzun ömürlü ya da ölümsüz oyun kişileridir. Oyun kişilerinin bir kısmı uzun süre dosyalarda kalıp hiç yaşam yüzü görmeden unutulurlar. Bir kısmı da uzun yıllardan sonra dosyalarından, sahneye, yaşama dönerler. Bazen de yazarının ölümünden sonra bir yaşama kavuşurlar.